

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE

Liberalismul verde.

O investigație filosofică a ideologiei libertății individuale și sustenabilității sociale

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Egyed Péter

Conf. univ. dr. Demeter Márton Attila

Student-doctorand:

Bognár Zoltán Levente

CUPRINS

Introducere

I. Gândire politică, ideologie și acțiune politică

1. Conceptualizare
2. Ideologie și ideologie politică
3. Sensurile ideologiei
4. Ideologie politică
5. Teorie de filosofie politică, teorie politică, gândire politică
6. Teorie și acțiune politică

II. Problema ideologiei și a gândirii politice verzi

1. Influența științei ecologiei
2. Impactul ecologiștilor vechi
3. Impactul noii stângi
4. Influențe filosofice
5. Influența noilor domenii științifice ale gândirii moderne despre mediul înconjurător
6. Familia ideologiilor politice verzi
7. Partidele verzi

III. Liberalismul verde ca teorie și ideologie politică

1. Critica verde a liberalismului
2. Premisele liberalismului verde
3. Abordarea liberalismului verde
4. Reflexie liberală și puncte de legătură verzi
5. Posibilitatea liberalismului verde
6. Viziuni diferențiate ale liberalismului verde
7. Liberalism verde mai adânc
8. O teorie conservatoare – cu elemente liberale

Concluzii

Bibliografie

Cuvinte cheie:

liberalismul verde; sustenabilitate socială; libertate individuală; mediul înconjurător; filosofie politică; ideologie politică; gândire verde; ecologism; liberalism; John Stuart Mill; John Locke; John Rawls; Marcel Wissenburg; Simon Hailwood; Piers Stephens

—

Tematica tezei de doctorat este o ideologie politică conturată ca efect al unei reflexii liberale pornite în urma criticii verzi a liberalismului: liberalismul verde. Cercetarea temei aparține domeniului filosofiei politice, scopul primordial fiind găsirea răspunsului la întrebarea: „*Ce este liberalismul verde?*”.

Pentru formularea răspunsului nu a fost suficientă studierea bibliografiei specifice, referitoare exclusiv la liberalismul verde, propusă inițial. Având în vedere că în regiunea noastră cunoștințele privind gândirea politică verde se referă îndeosebi la câte o tendință deocamdată, și neavând la dispoziție o privire generală asupra tuturor tendințelor în domeniu, am introdus ca parte a cercetării inventarierea concepțiilor verzi, respectiv căutarea unei abordări care să faciliteze poziționarea liberalismului verde în acest context. Totodată, pentru a găsi răspunsul la întrebarea: „*Poate exista liberalismului verde ca o ideologie politică?*”, cercetarea a fost extinsă și asupra problematicii ideologiei politice.

Ipoteza de lucru a fost că liberalismul verde, reprezentând cea mai recentă orientare a liberalismului, format pe baza principiilor formulate de unele mișcări ecologiste, partide politice, respectiv gânditori ca urmare a eforturilor acestora de a echilibra și de a compensa elementele iliberale formulate, reprezintă astfel o tendință cu totul nouă.

Pe baza cercetării s-a putut concluziona însă că temele verzi au apărut în filosofia politică liberală tradițională mult mai devreme decât se cunoaște acum de către opinia publică. Astfel, ideile unor autori liberali au jucat un rol important încă de la începuturi în formarea gândirii verzi. Într-adevăr, în secolul al XX-lea critica verde a liberalismului a început din partea liberală, fiind o reflexie orientată spre probleme de mediu înconjurător și ecologice. Așadar, liberalismul verde încă în formare nu poate fi privit ca neavând precedent, căci pe de-o parte are puncte de legătură verzi cu tradiția liberală, iar pe de altă parte reprezintă tendințele egalitarismului liberal.

Pornind de la principiile lui Freedman referitoare la ideologiile politice, liberalismul verde poate fi privit nu numai ca o nouă tendință, ci chiar ca o ideologie politică aparte, motivul fiind nu numai introducerea chestiunilor de mediu, ci și atingerea celorlalte concepte și structurări specifice, fapt prin care totalitatea elementelor are o calitate

specifică. Putem spune deci că liberalismul verde este cel mai nou membru al ideologiilor politice liberale, orientarea care introduce principiile de mediu și ecologie în nucleul său, și care se deosebește de cele dinainte având formă diferită. Nu există nicio îndoială, toți acei actori definiți ideologic care până acum au ignorat problemele de mediu și pe cele ecologice, respectiv efectele crizelor sociale produse, trebuie să dea răspunsuri ideologice privind noile provocări. Trebuie studiat ce soluții se pot da privind noile probleme, astfel încât acestea să fie în armonie cu principiile de bază care definesc ideologia – în măsura în care se pot da asemenea soluții eficiente. Motivația tezei a fost dată tocmai de acest fapt: dorința de a examina dacă există soluții liberale la criza mediului înconjurător. Paradigma este istorică, conform principiului formulat de Quentin Skinner, examinarea ideologiei liberalismului verde realizându-se în lucrare prin prisma textelor teoriilor de filosofie politică.

Primul capitol al tezei de doctorat prezintă noțiunile de bază, cadrul conceptual și metodologic. Sunt explicate concepte precum ideologie, ideologie politică și modul în care se raportează acestea la gândirea politică, viziunea filosofică, filosofia politică, respectiv acțiunea politică. Din această relaționare reiese și cadrul temei cercetate.

Capitolul al doilea prezintă gândirea politică verde și ideologiile. Sunt analizate acele orientări care au pus într-o lumină nouă politica legată de mediu și acele efecte care au dus la formarea ideologiei politice verzi. Se fac referiri la formarea ecologiei ca știință, la moștenirea vechilor protectori ai naturii, la efectele noii stângi, la mișcările ecologice și gândirea verde, la aportul filosofiei continentale, la rolul noilor științe și la formarea partidelor verzi.

Gândirea verde, mișcările și teoriile ei sunt totodată abordări ale unei tendințe postmoderne. Modernitatea, șabloanele ideologiilor politice, formate în perioada de început a dezvoltării societăților industriale, au apărut pentru rezolvarea altor probleme, în alte vremuri. Percepția mediului, a crizei ecologice a dus la formularea unor probleme care până atunci nu trebuiau formulate, și au fost puse sub semnul întrebării probleme care până atunci nu au fost dezbătute, nefiind necesară examinarea lor mai atentă. Critica verde a șabloanelor menționate mărturisește despre o altă concepție etică, socială, economică, politică, științifică, tehnologică, care descrie natura, societatea politică, statul, drepturile și îndatoririle, dreptatea, calitatea vieții, luarea deciziilor din punctul de vedere al acțiunii diferit față de cum au fost descrise înainte.

Atunci când John Locke, în secolul al XVII-lea, dezvolta principiile care au devenit pietrele de temelie ale ideologiei politice liberale, era de neimaginat ca bogăția și

diversitatea naturală – care la vremea aceea păreau neinfluențabile prin activitatea umană la nivel global, nepoluabile, nealterabile, inepuizabile și, din acest motiv, ca fiind la dispoziție, atât cantitativ, cât și calitativ respectiv în timp fără nicio constrângere – să fie vreodată amenințate, or știm deja că de fapt nu este așa.

Atunci când în 1960 Rachel Carson începe să-și scrie lucrarea de bază *Primăvara mută*, nu o face cu intenția de a pune bazele unei noi ideologii politice, dar atrage atenția asupra unei anomalii, care până la urmă nu s-a remarcat doar ca o problemă științifică și comercială, ci a obținut și o dimensiune etică, de discurs și de filosofie politică. La vremea respectivă nu era de conceput ca omenirea să fie cu un asemenea impact asupra mediului și activitatea sa să devină determinantă la scară de istoria Pământului, adică nu era de conceput antropocenul.

În gândirea și ideologia politică verde este refuzată viziunea mecanică în care conceptul despre natură funcționează ca un automat, aceasta fiind schimbată cu o viziune organică asupra Lumii ce se dezvoltă spontan, în care omul își pierde locul central și privilegiat.

Capitolul al treilea prezintă ideologia politică a liberalismului verde. În primul rând se clarifică ce este critica verde, apoi, prin prisma prezentării generale a istoriei familiei ideatice liberale, se identifică punctele de legătură dintre liberalismul verde și tradiția liberală. În final sunt prezentate teoriile de filosofie politică ale liberalismului verde. Sunt analizate textele care se ocupă la nivelul reflexiei filosofiei politice de temele necesare a fi parcurse în vederea formulării răspunsului la întrebarea pusă. Liberalismul verde reprezintă de fapt limitele dintre două familii de ideologie politică. Se definește având în același timp izvoare ca tradiția liberală și abordarea verde – de aceea poate fi privit și ca o critică a liberalismului gri, dar și ca o critică a ideologiei verzi iliberale. Faptul că în Elveția, Olanda și Regatul Unit există partide politice ce se declară liberali verzi susține abordarea că liberalismul verde în formare poate fi privit nu numai ca o teorie de filosofie politică, ci și ca ideologie politică.

Putem spune că baza criticii verzi este omul raportat la mediul înconjurător și locul său în sistemul ecologic. La vremea formării liberalismului viziunea mecanică asupra lumii a lui Descartes și Newton se considera inovativă, ideologia politică liberală, ideologiile și concepțiile care s-au dezvoltat în acel sistem dualist și rațional au marcat o abordare modernă. Criticile aduse liberalismului ating în general tema proprietății private și necesitatea redefinirii acesteia, elemente cu care sunt de acord și autorii implicați în descrierea liberalismului verde. Important de observat este faptul că în primul rând criticile

verzi trebuie orientate spre neoliberalism. În argumentare se revine la formularea ideii lui Mill, conform căreia creșterea economică are repercursiuni asupra societății.

Prima perioadă a liberalismului a fost caracterizată de individualismul posesiv, terminologie ce aparține lui Macpherson. Liberalismul clasic sau vechi a fost cel descris de Locke. John Stuart Mill (1806–1873), la mijlocul secolului al XIX-lea, redefinește liberalismul într-un mod care duce la reorganizarea conceptelor de bază ale ideologiei politice. Nu gândește despre natură că nu ar fi valoroasă omului prin foloasele sale, deci nu trece de abordarea instrumentală, în același timp se delimitează de teoria lui Locke, de abordarea care accentuează strict importanța economică a naturii.

Filosofia lui Mill este determinantă pentru liberalismul verde nu numai pentru judecarea culturii materiale de consum, ci și pentru punctele de vedere privind economia durabilă, facilitând fundamentarea teoriilor în tradiția liberală. Mill își exprimă speranța că omenirea va ajunge la timp să stopeze creșterea demografică și economică, fără să fie necesară forțarea prin intervenții naturale.

Wissenburg atrage atenția asupra unei forme a libertății – subapreciată la nivel teoretic –, și anume libertatea consumului care a avut un rol important și a dus la dezvoltarea societăților liberale democratice. Problemele ecologice apar în contradicție tocmai cu această libertate de consum și, deoarece problemele ecologice arată problema limitării bunurilor, arată și problema chestiunilor legate de dreptatea socială.

Reflexia liberală verde a pornit cu voința de a stabili, dacă este nevoie, limitarea libertății pentru tratarea problemelor ecologice. Dacă este nevoie, în ce măsură trebuie limitate aceste libertăți privind valorile și principiile liberale determinate, astfel ca limitarea să fie cât mai redusă, dar totodată să fie posibilă evitarea unor constrângeri obiective viitoare de mai mari dimensiuni?

După etapa marcată de Mill, din liberalism dispare problema mediului. Aceasta a fost readusă în atenția autorilor teoreticieni liberali de mișcările verzi. Lucrarea lui John Rawls (1921–2002) apărută în 1972 cu titlul *O teorie a dreptății* a avut o abordare care a stârnit reflexii în anii 1970-80. Aceasta este deja perioada egalitarismului liberal, din care, prin temele verzi abordate, putem marca geneza orientării liberalismului verde.

În operele lui Locke, Jefferson, Hume sau Mill se regăsesc punctele de legătură tradiționale importante, care au avut un rol decisiv în organizarea ideologiei politice liberale, dar dincolo de asta, și opiniile lor privind natura sunt referințe ale liberalismului verde în ceea ce privește temele verzi.

O observație importantă a lui Wissenburg este aceea că teoreticienii liberali merită să recunoască acel element din critica verde, conform căruia opțiunile membrilor societății nu pot fi privite determinante, căci sunt formate de partea de ofertă. De aceea, se arată că cel mai important domeniu este educația care, pentru reducerea problemelor de mediu și ecologice cauzate de individ, trebuie sprijinită din punct de vedere liberal. În concepția lui Wissenburg liberalismul verde nu este neutru din punct de vedere al unui sistem de valori și principii determinate. Pentru ca liberalismul verde să poată fi numit verde, pentru a susține dezvoltarea durabilă, trebuie să limiteze consumul, dar pentru a rămâne și liberal, trebuie să asigure o calitate a vieții ridicată conform diferitelor concepții și conform diferitelor stiluri de viață. Wissenburg dorește de fapt să descopere posibilitățile acestui compromis și să le susțină teoretic. În centrul liberalismului verde stă sustenabilitatea socială, ceea ce face importantă și sustenabilitatea economică și ecologică.

Recunoașterea faptului că resursele planetei sunt epuizabile și capacitatea biosferei de a neutraliza poluarea e limitată, respectiv că pământul asigură un trai relativ bun numai pentru un număr limitat de locuitori, și faptul că toate acestea nu pot fi soluționate de sfera economică și civilă, deschide politicii posibilitatea să se extindă asupra acestor probleme. În acest sens și ideologiile politice liberale trebuie să se aplece asupra chestiunilor ivite.

După Wissenburg, în interesul supraviețuirii natura poate fi folosită, acesta fiind un drept inalienabil al omului. Recunoașterea acestui drept previne procesul de transformare a naturii în produs. Sunt diferențiate trei posibile scenarii de schimbare în funcție de nevoile omului: din punctul de vedere al libertății individuale, din punctul de vedere al sustenabilității societății, respectiv negarea, anume că nu este nevoie de acest drept. Nu există niciun argument care ar adevăra că oricine poate distruge ceva pe care alții ar putea să-l folosească.

Din posibilele definiții privind sustenabilitatea, Wissenburg consideră ca determinantă pe cea a sustenabilității sociale, derivând din aceasta rolul sustenabilității ecologice și economice. Sustenabilitatea socială necesită, după viziunea sa, mai mult: necesită o sustenabilitate culturală și o instalare care produce atitudini de protejare a mediului. Totodată menționează că raporturile privind modul de comportament față de natură și sustenabilitate pot fi diferite. Nici creșterea economică, nici cea demografică nu periclitează implicit sustenabilitatea. Abordarea ecologiei ca știință revine în ideea că de fapt sustenabilitatea trebuie privită în funcție de echilibru și nu de atitudini concrete. Cei care susțin compatibilitatea dintre creșterea economică și sustenabilitate au încredere în inovare, care face posibilă consumul mai mare cu resurse și poare mai reduse, iar cei

pentru care creșterea este de neacceptat consideră determinante un anumit nivel de trai și anumită viziune asupra naturii, pe care creșterea le distruge.

Ceea ce poate face un stat care are principiile liberale verzi nu este mai mult decât să atenționeze cetățenii asupra nevoii de a reduce consumul. Sustenabilitatea poate fi separată de imaginea mediului, Wissenburg nu exclude că atât sustenabilitatea socială, cât și cea economică și ecologică pot fi asigurate, chiar dacă toată planeta se transformă în peisajul unui mare oraș actual.

Referindu-se la Rawls, Wissenburg vede că liberalismul așteaptă de la membrii societății să așeze dreptatea înaintea propriilor așteptări, și să-și limiteze așteptările în consens cu o bună colaborare socială, să formuleze doar acele opțiuni pe care sistemul politic le poate gestiona. În viziunea lui Wissenburg liberalismul nu înseamnă că orice opțiune trebuie îndeplinită – pe lângă cele care sunt nocive pentru alții, nu pot fi acceptate nici acelea care reprezintă un efort prea mare din partea societății. Aceasta reprezintă o speranță pentru liberalii verzi, căci sunt limitate opțiunile care distrug natura și sunt în detrimentul sustenabilității. După Wissenburg liberalismul nu a negat niciodată existența bunului public, accentul fiind pe instituțiile politice formate și funcționale, și nu a acceptat ca cineva să considere că deține adevărul de unul singur, dar a evidențiat că ceea ce e nociv poate fi definit. Așadar, rămânând în limitele liberale, este posibil ca anumite opțiuni să fie calificate ca fiind inacceptabile. Sustenabilitatea este parte a bunului public, astfel opțiunile incompatibile cu aceasta pot fi respinse.

Dacă Wissenburg este în primul rând liberal, și doar apoi verde, Stephens și Hailwood sunt în primul rând verzi, apoi liberali: în abordarea lor natura nu poate fi acceptată doar ca un instrument. Ei reprezintă concepția valorilor interne ale naturii. Hailwood acceptă natura ca fiind o entitate suverană, independentă de om. În conceptul său diversitatea naturii arată indiferența sa față de om. Recunoașterea naturii ca scop este recunoașterea faptului că este de sine stătătoare, existența și procesele sale sunt independente de om, de aceea nu poate fi privită ca un întreg de materii prime pentru om. Autorul ajunge la concluzia că valoarea naturii este dată de originalitatea sa. Prin analogia operei de artă vizualizează că valoarea artificială a unei copii nu ajunge la nivelul celei originale. Deduce din asta că din diferitele peisaje cele naturale reprezintă o valoare mai mare.

Liberalismul verde nu poate ocoli redefinirea conceptelor de piață și proprietate privată, respectiv limitarea drepturilor legate de acestea, dacă din punctul de vedere al sustenabilității sociale rațiunea o cere.

De concluzii aparține faptul că atât în planul ecologiei ca știință, cât și în planul ideologiei politice, chiar în același timp, a intervenit o schimbare care poate fi privită și ca piatră de hotar: ecologiștii au renunțat la conceptul de echilibru ca stare de normalitate a ecosistemului, punând în loc instabilitatea. Pe de altă parte gânditorii verzi au renunțat la căutarea soluțiilor iliberale și au început să privească spre democrațiile liberale nu numai ca sursă pentru soluționarea problemelor de mediu și ecologice, ci și ca parte a unei tradiții în cadrul căreia se poate implementa instituțional programul verde. De aceea, ca efect al acestor două schimbări de la începutul anilor 2000, tot mai mulți gânditori cu preocupări teoretice au considerat transformarea liberalismului gri în liberalism verde.

Atunci când vorbim despre cea mai nouă tendință a liberalismului, nu putem trece cu vederea că cercetarea nu se mișcă doar la limita a două ideologii politice, ci și la limita a două paradigme, elementele ideologice oglindind pe de o parte spiritul modernității, iar pe de altă parte aportul unei noi paradigme. Liberalismul verde nu este doar o reflexie proprie ce atinge probleme de mediu și ecologice, ci în același timp reflexie proprie a unei noi paradigme, formată din experiență și gândire postmodernă, cu identificări de probleme. Tensiunea dintre cele două și medierea încă nu sunt închise, procesul formării acestei tendințe este în curs de desfășurare. Privind din această perspectivă, e mai greu de decis dacă autorii interesați de ideologia politică liberală verde sunt în primul rând acei verzi care s-au gândit la reforma liberalismului sau sunt acei liberali care caută introducerea principiilor verzi în ideologia politică proprie – există exemple pentru ambele identități. Liberalismul verde este, pe lângă neoliberalism, liberalismul social și egalitarismul liberal, o ideologie politică separată în interiorul familiei ideologiei liberale.

Pot fi identificate două direcții ale liberalismului verde. Dintr-una fac parte acei autori care au ca punct de reper teoriile lui Mill și privesc liberalismul ca pe o teorie cuprinzătoare și consideră că au și atribuția de a formula politici concrete pentru gestionarea crizei mediului, respectiv a ecologiei. Cealaltă direcție este formată din autori care au ca punct de pornire teoriile lui Rawls și consideră că atribuția liberalismului este ca, pe baza principiului statului echitabil, prin politici adecvate să realizeze opțiunile raționale, argumentate ale membrilor societății. Autorii care experimentează extinderea teoriei lui Rawls nu văd rolul teoriei în fundamentarea unor politici consistente, ci în formularea unor principii care garantează sustenabilitatea, care pot limita dreptul legat de resursele naturale – care periclitizează indivizii care trăiesc în același timp, respectiv și supraviețuirea generațiilor viitoare –, și în asigurarea unui minim de resurse pentru implementarea concepțiilor privind un trai bun.

Putem spune așadar că ideologia politică a liberalismului verde recunoaște rolul statului în gestionarea problemelor de mediu și ecologice, recunoaște și faptul că anumite politici de constrângere sunt inevitabile, mai mult, consideră că și drepturile legate de proprietatea privată pot fi limitate. În prim plan stă individul, de aceea nici natura în afara omului, nici interesele viitoarelor generații nu reprezintă referințe plauzibile pentru limitarea drastică a libertăților individuale ale oamenilor care trăiesc acum.

Abordarea principală este că instituțiile societăților omenești au rol determinant referitor la mediu, dar asupra nivelului de trai, a valorilor și a modului de viață corect – în cadru cât mai larg – indivizii au dreptul de decizie. Sustenabilitatea se poate asigura sub diferite forme și instrumente, unele necesită limitarea accentuată a libertăților individuale, altele sunt mai conciliante dar mai puțin eficiente pe termen lung, cu toate acestea, din punctul de vedere al liberalismului verde indivizii beneficiază de dreptul de a alege.

Bibliografie

- ACHTERBERG, Wouter: Can Liberal Democracy Survive the Environmental Crisis? Sustainability, Liberal Neutrality and Overlapping Consensus. In Andrew Dobson – Paul Lucardie (ed.): *The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory*. Routledge, London, 1993, 81–101.
- ALTHUSSER, Louis: Ideology and Ideological State Apparatuses. In ALTHUSSER: *Essays on Ideology*. Verso, London – New York, 1984.
- ANTAL Attila: A környezeti demokrácia elmélete és gyakorlata. *Politikatudományi Szemle*, 2009. 18. 82–101.
- ARON, Raymond: *Demokrácia és totalitarizmus*. L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest – Szeged, 2005.
- BARRY, John – WISSENBURG, Marcel (ed.): *Sustaining Liberal Democracy: Ecological Challenges and Opportunities*, Palgrave, New York, 2001.
- BAXTER, Brian: *A Theory of Ecological Justice*. Routledge, London – New York, 2005.
- BAXTER, Brian: Ecologism and Contemporary Political Philosophy: Utilitarianism, Rawlsian Liberalism and Libertarianism. In BAXTER: *Ecologism: An Introduction*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1999, 145–162.
- BAXTER, Brian: Political Liberalism, the Non-Human Biotic and the Abiotic: A Response to Simon Hailwood. *Analyse & Kritik*, 2006. 28. 190–205.
- BAYER József. *A politikatudomány alapjai*. Napvilág, Budapest, 1999.
- BELL, Derek R.: Political Liberalism and Ecological Justice. *Analyse & Kritik*, 2006. 28. 206–222.
- BELL, Derek R.: How can Political Liberals be Environmentalists? *Political Studies*, 2002. 50. 703–724.
- BENNETT, Jane: Postmodern Approaches to Political Theory. In Gerald F. Gaus – Chandran Kukathas (ed.): *Handbook of Political Theory*. SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 2004, 46–56.
- BERNSTEIN, Eduard: *The Preconditions of Socialism*. Cambridge New York, Cambridge University Press, 1993.
- BERNSTEIN, Steven F.: *The Compromise of Liberal Environmentalism*. Columbia University Press, New York, 2001.

- BIELING, Hans-Jürgen: Neoliberalism and Communitarianism. Social Conditions, Discourses and Politics. In Dieter Plehwe – Bernhard J. A Walpen – Gisela Neunhöffer (ed.): *Neoliberal Hegemony: a Global Critique*. Routledge, London – New York, 2006.
- BODA Zsolt: *Globális ököpolitika*. Helikon, Budapest, 2004.
- BOGNÁR Zoltán: Az ideológia fogalmának jelentésváltozása. A gondolatok tudományától a hamis tudaton át a tudásszociológia értékmentes politikai tudás koncepciójáig. *Többllet*, 2015. 22. 42–63.
- BOGNÁR Zoltán: Értékbutaság és következménybutaság. Avagy: a politikai butaság mint tartalmi és mint stratégiai kérdés. *Többllet*, 2018. 25. 170 - 183.
- BOGNÁR Zoltán: Mi a liberalizmus? Kis János válogatott művei. Recenzió. *Többllet*, 2015. 22. 197–207.
- BOGNÁR Zoltán: Romániai magyar nyelvű nyilvános politikai elemzés. *Magyar Kisebbség*, 2009. 14. 7–24.
- BOGNÁR Zoltán: Zöldkonzervativizmus. *Kellék*, 2018. 59. 95–102.
- BOMBERG, Elizabeth E.: *Green Parties and Politics in the European Union*. Routledge, London – New York, 1998.
- BOOKCHIN, Murray: *The Ecology of Freedom. The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. AK Press, Oakland, CA, 2005.
- BOOKCHIN, Murray: *Toward an Ecological Society*. Black Rose Books, Montréal Buffalo, 1980.
- BRANEA, Cristian: Ecologismul și ideologiile verzilor. In Mihaela Miroiu (ed.): *Ideologii politice actuale. Semnificații, evoluții și impact*. Polirom, Iași, 2012, 194–217.
- BRANEA, Cristian: Statul, politicile de mediu și activismul ecologist în România. In Mihaela Miroiu (ed.): *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)*, Polirom, Iași, 2015, 219–291.
- BREINER, Peter: Karl Mannheim and Political Ideology. In Michael Freeden [et al.]: *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford University Press, Oxford, United Kingdom, 2013, E-book.
- BRUBAKER, Rogers: *The Limits of Rationality. An Essay On the Social and Moral Thought of Max Weber*. Routledge, London – New York, 1991.
- CANNAVÒ, Peter F. – LANE Jr., Joseph H. (ed.): *Engaging Nature: Environmentalism and the Political Theory Canon*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2014
- CARSON, Rachel: *Néma tavasz*. Katalizátor, Páty, 2007.
- CARSON, Rachel: *Silent Spring*. Houghton Mifflin, Boston, 2002.

- DARDOT, Pierre – LAVAL, Christian: *A globálrezon: a neoliberalizmus múltja és jelene*. EgyKettő, Budapest, 2013.
- DE TRACY, Destutt: *Éléments d'idéologie. Première partie*. Mme Ve Courcier, Paris, 1817, elektronikus formátum.
- DeLAPLANTE, Kevin [et al.]: *Philosophy of Ecology*. North Holland, Kidlington, Oxford, UK Waltham, 2011.
- DEMETER M. Attila: *Bevezetés a politikai filozófiába*. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2003.
- DEMETER M. Attila: *Korunk politikai filozófiája*. Pro Philosophia Kiadó – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2018.
- DEMETER M. Attila: *Politikai doktrínák (szöveggyűjtemény)*. Partiumi Egyetemi Kiadó, Nagyvárad, 2004.
- DESCARTES, René: *A módszerről*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.
- DE-SHALIT, Avner: Is Liberalism Environment-Friendly? *Social Theory and Practice*, 1995. 21. 287–314.
- diZEREGA, Gus: Deep Ecology and Liberalism: The Greener Implications of Evolutionary Liberal Theory. *Review of Politics*, 1996. 58. 699–734.
- diZEREGA, Gus: Empathy, Society, Nature, and the Relational Self: Deep Ecology and Liberal Modernity. *Social Theory and Practice*, 1995. 21. 239–269.
- diZEREGA, Gus: Green Politics and Post-Modern Liberalism. *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 1987. 1. 17–41.
- DOBSON, Andrew: *Green Political Thought. An Introduction*. Routledge, London – New York, 2007.
- DOHERTY, Brian: *Ideas and Actions in the Green Movement*. Routledge, London – New York, 2002.
- EAGLETON, Terry: *Ideology: an Introduction*. Verso, London – New York, 1991.
- ECKERSELEY, Robyn: *The Green State. Rethinking Democracy and Sovereignty*. MIT Press, Cambridge, 2004.
- ECKERSLEY, Robyn: *Environmentalism And Political Theory. Toward An Ecocentric Approach*. State University of New York Press, Albany, 1992.
- EGYED Péter: A filozófia szabadság-programja és a szubjektivitáskritika a posztmodern után. *Kellék*, 2002. 22. 153–169.
- EGYED Péter: A liberalizmus mint politikai filozófia. *Korunk*, 2003. 14. 50–66.
- EGYED Péter: *Szellem és környezet. Filozófiai esszék és tanulmányok*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2010.

- ELLIOT, Robert – GARE, Arran: *Environmental Philosophy. A Collection of Readings*. Open University Press, Milton Keynes, 1983.
- ENYEDI Zsolt – KÖRÖSÉNYI András: *Pártok és pártrendszerek*. Osiris, 2001.
- FOUCAULT, Michel: *A tudás archeológiája*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- FREEDEN, Michael: *Ideologies and Political Theory: a Conceptual Approach*. Oxford University Press – Clarendon Press, Oxford – New York, 1996.
- FREEDEN Michael: Ideology, Political Theory and Political Philosophy. In Gerald F. Gaus – Chandran Kukathas (ed.): *Handbook of Political Theory*. SAGE, London – Thousand Oaks, Calif., 2004.
- GABRIELSON, Teena [et al.]: Introducing Environmental Political Theory In GABRIELSON: *The Oxford Handbook of Environmental Political Theory*. Oxford University Press, Oxford, United Kingdom, 2016.
- GEUS de, Marius: Sustainability, Liberal Democracy, Liberalism. In John Barry – Marcel Wissenburg (ed.): *Sustaining Liberal Democracy: Ecological Challenges and Opportunities*. Palgrave, New York, 2001, 28–29.
- GEUS de, Marius: The Environment Versus Individual Freedom and Convenience. In Marcel Wissenburg – Yoram Levy (ed.): *Liberal Democracy and Environmentalism. The End of Environmentalism?* Routledge, London – New York, 2004, 87–99.
- GOODIN, Robert E.: *Green Political Theory*. Polity Press, Cambridge, UK – Cambridge, MA, USA, 1992.
- HAILWOOD, Simon A.: *How to Be a Green Liberal: Nature, Value and Liberal Philosophy*. Acumen, Chesham, 2004, E-book.
- HAILWOOD, Simon A.: Towards a Liberal Environment? *Journal of Applied Philosophy*, 1999. 16. 271–281.
- HAILWOOD, Simon: Political Reasonableness and Nature's Otherness. *Analyse & Kritik*, 2006. 28. 173–189.
- HARGROVE, Eugene C.: *Foundations of Environmental Ethics*. Environmental Ethics Books, Denton, TX, 1996.
- HAWKES, David: *Ideology*. Routledge, London - New York, 2003.
- HAWLEY, Amos: Humánökológia. In Lányi András (ed.): *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv*. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Osiris, Budapest, 2003.

- HAY, Peter R.: Environmental Liberalism: Green Thought Meets the Dismal Science. In HAY: *Main currents in western environmental thought*. NSW UNSW Press, Sydney, 2002, 194–254.
- HEAD, Brian W.: *Ideology and Social Science. Destutt de Tracy and French Liberalism*. Springer Netherlands, Dordrecht, 1985.
- HUME, David: A Treatise of Human Nature. Being an Attempt to Introduce the Experimental Method of Reasoning into Moral Subjects. The Floating Press, h.n. 2010.
- HUMPHREY, Mathew: Ecology, Democracy and Autonomy. A Problem of Wishful Thinking. In Marcel Wissenburg – Yoram Levy: *Liberal Democracy and Environmentalism. The End of Environmentalism?* Routledge, London – New York, 2004, 115–126.
- JÁVOR Benedek – SCHEIRING Gábor: Bevezetés: Elmélet az ökopolitikának? In JÁVOR – SCHEIRING: *Oikosz és Polisz: Zöld Politikai Filozófia Szöveggyűjtemény*, L'Harmattan, BCE Társadalomelméleti Kollégium, PPKE JÁK Környezetjogi és Gazdasági Szakjogok Tanszék, Végegylet, Budapest, 2009, 9–25.
- KENNEDY, Emmet: "Ideology" from Destutt De Tracy to Marx. *Journal of the History of Ideas*, 1979. 40. 353–368.
- KEYNES, John M.: The End of Laissez-faire. In KEYNES: *Essays in Persuasion*. Norton, New York, 1963, 312–322.
- KHUN, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Budapest, 2000.
- KIS János: *Mi a liberalizmus? Esszék, tanulmányok, 1985-2014*. Kalligram, Pozsony, 2014.
- KIS János: Mi a liberalizmus? In KIS: *Mi a liberalizmus? Esszék, tanulmányok, 1985-2014*. Kalligram, Pozsony, 2014, 537–694.
- KIS János: Vannak-e emberi jogaink? In KIS: *Mi a liberalizmus? Esszék, tanulmányok, 1985-2014*. Kalligram, Pozsony, 2014, 23–203.
- LANE Jr., Joseph H.: Jean-Jacques Rousseau: The Disentangling of Green Paradoxes. In Peter F. Cannavò – Joseph H. Lane Jr. (ed.): *Engaging Nature: Environmentalism and the Political Theory Canoe*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2014, 133–152.
- LÁNYI András – JÁVOR Benedek: *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 2005.
- LÁNYI András (ed.): *Természet és szabadság: humánökológiai olvasókönyv*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet Osiris, Budapest, 2000.

- LÁNYI András: Az ökológia mint politikai filozófia. *Politikatudományi Szemle*, 2012. 21. 105–130.
- LAUBER, Volkmar: Ecology, Politics and Liberal Democracy. *Government and Opposition*, 1978. 14. 199–217.
- LEOPOLD, David: Marxism and Ideology: From Marx to Althusser. In Michael Freeden [et al.]: *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford University Press, Oxford, United Kingdom, 2013, E-book.
- LEVY, Yoram: The Problem with Greening Liberal Democracy. *Interdisciplinary Environmental Review*, 2000. 2. 81–97.
- LEWIS, S.: Rethinking Marxism. *A Journal of Economics, Culture & Society*, 2009. 21, 67–84.
- LIEBELL, Susan P.: The Text and Context of “Enough and as Good”: John Locke as the Foundation of an Environmental Liberalism. *Polity*, 2011. 43. 210–241.
- LOCKE, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999.
- MACAULEY, David: Greening Philosophy and Democratizing Ecology. In MACAULEY: *Minding Nature: the Philosophers of Ecology*. Guilford Press, New York, 1996, 1–24.
- MACHIAVELLI, Niccolò: *A Fejedelem. A luccai Castruccio Castracani élete*. Kriterion, Bukarest, 1991.
- MACPHERSON, C. B.: *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*. Clarendon Press, Oxford, 1962.
- MANNHEIM Károly: *Ideológia és utópia*. Atlantisz, Budapest, 1996.
- MANNING, Russ: Environmental Ethics and Rawls Theory of Justice. *Environmental Ethics*, 1981. 3. 155–165.
- MARX, Karl – ENGELS, Friedrich: *A német ideológia. Szemelvények Marx és Engels 1845-1846-ban írt kéziratban maradt művéből*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1952.
- MEADOWCROFT, James: Zöld politikai perspektívák a huszonegyedik század hajnalán. In Scheiring Gábor – Jávor Benedek (ed.): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 331–353.
- MEYER, John M.: Political Theory and the Environment. In John S. Dryzek – Bonnie Honig – Anne Phillips (ed.): *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford University Press, Oxford – New York, 2006, 773–791.
- MEYER, John M.: The Concept of Private Property and the Limits of the Environmental Imagination. *Political Theory*, 2009. 37. 99–127.

- MEYER, John M.: Thomas Hobbes: Relating Nature and Politics. In Peter F. Cannavò – Joseph H. Lane Jr. (ed.): *Engaging Nature: Environmentalism and the Political Theory Canon*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2014, 83–98.
- MEYER, John M.: We have never been liberal: the environmentalist turn to liberalism and the possibilities for social criticism. *Environmental Politics*, 2011. 20. 356–373.
- MILL, John Stuart: *A nemzetgazdaságtan alapelvei, s ezek némelyikének a társadalombölcészetre való alkalmazása*. I. kötet. Légrády, Budapest, 1874.
- MILL, John Stuart: *A szabadságról*. Kriterion, Bukarest, 1983.
- MILL, John Stuart: *Utilitarianism*. Dover Publications, Mineola, N.Y, 2007.
- MILL, John Stuart: *Autobiography*. Valde Books, h.n. 2009.
- MILL, John Stuart – MATZ, Louis J.: *Three Essays on Religion*. Broadview Press, Peterborough, Ont. – Orchard Park, NY, 2009.
- MIROIU, Mihaela (ed.): *Ideologii politice actuale. Semnificații, evoluții și impact*. Polirom, Iași, 2012.
- MIROIU, Mihaela (ed.): *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)*, Polirom, Iași, 2015.
- NEWMAN, Saul: Spectres of Stirner: a Contemporary Critique of Ideology. *Journal of Political Ideologies*, 2001. 6. 309–330.
- NIETZSCHE, Friedrich: *A vidám tudomány*. Szukits Könyvkiadó, h.n., 2003.
- OPHULS, William: *Ecology and the Politics of Scarcity. Prologue to a Political Theory of the Steady State*. W.H. Freeman, San Francisco, 1977.
- PORRITT, Jonathon: *Seeing Green. The Politics of Ecology Explained*. Blackwell, Oxford, UK – New York, NY, USA, 1984.
- RAFFAELLI, David G. – FRID, Christopher L.: *Ecosystem Ecology. A New Synthesis*. Cambridge University Press, Leiden, 2010.
- RAWLS, John: *Az igazságosság elmélete*. Osiris, Budapest, 1997.
- REHMANN, Jan: Ideology Theory. *Historical Materialism*, 2007. 15. 211–239.
- RICOEUR, Paul: Althusser's Theory of Ideology. In Gregory Elliott (ed.): *Althusser: A Critical Reader*. Blackwell, Oxford, UK – Cambridge, Mass, USA, 1994.
- ROBERTS, M.J.D.: Gladstonian Liberalism and Environment Protection, 1865–76. *English Historical Review*, 128. 292–322.
- RODMAN, John: What Is Living and What Is Dead in the Political Philosophy of T. H. Green. *Western Political Quarterly*, 1973. 26. 566–586.

- ROTH Endre: Mannheim Károly és a budapesti társadalomtudósok. *Világosság*, 2007. 48. 59–66.
- SAGOFF, Mark: Can Environmentalists Be Liberals? In SAGOFF: *Economy of the Earth. Philosophy, Law and the Environment*. Cambridge University Press, Cambridge, 1988, 146–170.
- SARGENT, Lyman T.: *Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis*. Wadsworth, Belmont, CA, 2009.
- SCHEIRING Gábor – JÁVOR Benedek (ed.): *Oikosz és Polisz: Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, BCE Társadalomelméleti Kollégium, PPKE JÁK Környezetjogi és Gazdasági Szakjogok Tanszék, Végegylet, Budapest, 2009.
- SCHLETT István: Az elemzés és a vádirat. Elmélkedés műfajokról és gondolkodásmódokról Kende Péter cikke ürügyén. In G. Fodor Gábor – Schlett István: *Lú-e, vagy szobor? Tanulmányok tudományról, politikáról, politikatudományról*. Századvég Kiadó, Budapest, 2006.
- SCHRAMME, Thomas: Is Rawlsian Justice Bad for the Environment? *Analyse & Kritik*, 2006. 28. 146–157.
- SCHWARTZMANTEL, John: *Ideology and Politics*. SAGE, Los Angeles – London, 2008.
- SCRUTON, Roger: *Green Philosophy. How to Think Seriously About the Planet*. Atlantic Books, Great Britain, 2012.
- SCRUTON, Roger: *Zöld filozófia. Hogyan gondolkozzunk felelősen a bolygónkról?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2018.
- SINGER, Brent A.: An Extension of Rawls' Theory of Justice to Environmental Ethics. *Environmental Ethics*, 1988. 10. 217–231.
- SINGER, Peter (ed.): *Tratat de etică*. Polirom, Iași – București, 2006.
- SKINNER, Quentin: *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge University Press, Cambridge, 1978.
- SKINNER, Quentin: *Liberty Before Liberalism*. Cambridge University Press, Cambridge – New York, 1998.
- STEINBERG, Ted: Can Capitalism Save the Planet? On the Origins of Green Liberalism. *Radical History Review*, 2010. 107. 7–24.
- STEPHENS, Piers H. G.: Environmental Political Theory and the Liberal Tradition. In Teena Gabrielson [et al.]: *The Oxford Handbook of Environmental Political Theory*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 57–71.

- STEPHENS, Piers H. G.: John Stuart Mill: The Greening of the Liberal Heritage. In Peter F. Cannavò – Joseph H. Lane Jr. (ed.): *Engaging Nature: Environmentalism and the Political Theory Canon*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2014, 189–292.
- STEPHENS, Piers H.G.: Green Liberalisms: Nature, Agency and the Good. *Environmental Politics*, 2001. 10. 1–22.
- STEPHENS, Piers H.G.: The Green Only Blooms Amid the Millian Flowers: A Reply to Marcel Wissenburg. *Environmental Politics*, 2001. 10. 43–47.
- STRÅTH, Bo: Ideology and Conceptual History. In Michael Freeden [et al.]: *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford University Press, Oxford, United Kingdom, 2013.
- STRAUSS, Leo: Mi a politikai filozófia? In Demeter M. Attila (ed.): *Politikai doktrínák*. Partiumi Egyetemi Kiadó, Nagyvárád, 2004, 9–45.
- SZABÓ Máté: Piac, igazságosság, ökológia. Liberalizmus és környezetvédelem a XXI. század politikájában. *Beszélő*, 2004. 12. 10–20.
- TAYLOR, Roger: The Environmental Implications of Liberalism. *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 1992. 6. 265–282.
- THERBORN, Göran: *From Marxism to Post-Marxism*. Verso, London New York, 2008
- TOKE, Dave: *Green Politics and Neo-Liberalism*. St. Martin's Press, New York, 2000.
- TÓTH I. János: *Fejezetek a környezetfilozófiából. Szerzők és irányzatok*. JATE Press, Szeged, 2005.
- TRACHTENBERG, Zev: John Locke: “This Habitable Earth of Ours In Peter F. Cannavò – Joseph H. Lane Jr. (ed.): *Engaging Nature: Environmentalism and the Political Theory Canon*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2014, 99–116.
- VALK van der, Arnold G.: Origins and Development of Ecology. In Kevin DeLaplante [et al.]: *Philosophy of ecology*. North Holland, Kidlington, Oxford UK, Waltham, 2011. 25–31.
- VALLS, Andrew: David Hume: Justice and the Environment. In Peter F. Cannavò – Joseph H. Lane Jr. (ed.): *Engaging Nature: Environmentalism and the Political Theory Canon*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2014, 117–132.
- VERIKUKIS, Hristos: Knowledge versus “Knowledge”: Louis Althusser on the Autonomy of Science and Philosophy from Ideology – A Reply to William S. Lewis. *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 2009, 21. 67–84.
- VINCENT, Andrew: Liberalism and the Environment. *Environmental Values*, 1998. 7. 443–459.

- VINCENT, Andrew: Ökológizmus. In Scheiring Gábor - Jávör Benedek (ed.): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 2009. 262–263.
- WALL, Derek: *Green History: A Reader in Environmental Literature, Philosophy and Politics*. Routledge, London – New York, 1994.
- WALL, Derek: *The No-Nonsense Guide to Green Politics*. New Internationalist, Oxford, 2010.
- WEBER, Max: *A politika mint hivatás*. Medvetánc Füzetek, Budapest, 1989.
- WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- WEBER, Max: *The Methodology of the Social Sciences*. The Free Press of Glencoe, Illinois, 1949.
- WISSENBURG, Marcel: A Taxonomy of Green Ideas. *Journal of Political Ideologies*, 1997. 2. 29–50.
- WISSENBURG, Marcel: Ecological Neutrality and Liberal Survivalism. How (not) to Discuss the Compatibility of Liberalism and Ecologism. *Analyse & Kritik*, 2006. 28. 125–145.
- WISSENBURG, Marcel: *Green Liberalism: The Free and the Green Society*. UCL Press, London, 1998, E-book.
- WISSENBURG, Marcel: Liberalism is Always Greener On the Other Side of Mill: A Reply to Piers Stephens. *Environmental Politics*, 2001. 10. 23–42.
- WISSENBURG, Marcel: Liberalizmus. In Scheiring Gábor – Jávör Benedek (ed.): *Oikosz és Polisz: Zöld Politikai Filozófia Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, BCE Társadalomelméleti Kollégium, PPKE JÁK Környezetjogi és Gazdasági Szakjogok Tanszék, Végegylet, Budapest, 2009, 238–257.
- WISSENBURG, Marcel: The Idea of Nature and the Nature of Distributive Justice. In Andrew Dobson – Paul Lucardie (ed.): *The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory*, Routledge, London, 1993, 3–20.
- WOODHOUSE, Keith M.: The Politics of Ecology: Environmentalism and Liberalism in the 1960s. *Journal for the Study of Radicalism*, 2009. 2. 53–84.

Alte surse

Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy. Macmillan Reference, Detroit, USA, 2009.

Encyclopedia of Philosophy. Thomson Gale – Macmillan Reference, Detroit, USA, 2006.

New Dictionary of the History of Ideas. Charles Scribner's Sons, New York, 2005.

About NOAH. Elérhetőség: <https://noah.dk/english/about-noah> (megtekintve 2020.02.01.)

History of Earth Day. Elérhetőség: <https://www.earthday.org/history/> (megtekintve 2019.10.01.)

HOUGAARD, Asger: *The Founding of the Danish Environmental Movement NOAH*.

Elérhetőség: <http://www.environmentandsociety.org/arcadia/founding-danish-environmental-movement-noah> (megtekintve 2020.02.01.)

KISS Lajos András: *Az értelmiség romlásáról*. Elérhetőség:

http://www.liget.org/cikk.php?cikk_id=2635 (megtekintve 2015.08.12.)

Mill's Moral and Political Philosophy. Elérhetőség: <http://plato.stanford.edu/entries/mill-moral-political> (megtekintve 2016.05.28.)